

*Заболотний І. І.,
здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії прокуратури України*

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ТА СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню прокурорського нагляду та судового контролю у механізмі забезпечення прав людини на недоторканність житла чи іншого володіння особи. Проаналізовано низку рішень Європейського суду з прав людини щодо мети та значення судового контролю у механізмі забезпечення прав людини на недоторканність житла чи іншого володіння особи. Зроблений висновок про те, що одним із головних інструментів у механізмі забезпечення цього права є судовий контроль.

Ключові слова: прокурорський нагляд, судовий контроль, права людини, право на недоторканність житла чи іншого володіння особи, слідчі дії, практика Європейського суду з прав людини.

Постановка проблеми. Право на недоторканність житла є невід'ємним правом людини, яке має бути забезпечено не лише за допомогою нормативного закріплення, а й під час безпосереднього провадження досудового розслідування. Відправним аспектом закріплення цього права є міжнародні нормативно-правові акти, вироблені світовою спільнотою у двадцятому столітті. До них відносяться:

1) ст. 12 Загальної декларації прав людини 1948 р. визначає, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [1];

2) ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. вказує, що ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань [2];

3) ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р., в якій визначено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочи-

нам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [3].

Метою і завданням статті є комплексна розробка сучасних підходів до вирішення існуючих проблем прокурорського нагляду і судового контролю у механізмі забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння та внесення науково обґрунтованих рекомендацій в контексті міжнародних стандартів щодо вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Питання забезпечення прав людини на недоторканність житла чи іншого володіння під час провадження досудового розслідування у сучасному кримінальному провадженні України розглядали Т. О. Борець, Д. Л. Василенко, Д. С. Кутоманов, І. Ф. Літвінова, Е. Є. Манівець, В. В. Назаров, І. І. Присяжнюк, Т. В. Садова, О. А. Струть, А. І. Хальота та інші. Однак із реформування кримінального процесуального законодавства у 2012 році дослідження зазначеного питання набуло особливої актуальності.

Виклад основного матеріалу. Слід відзначити, що під час розробки нового КПК України з метою максимального забезпечення прав людини були враховані не тільки всі наведені вище міжнародні документи, а й положення ст. 30 Конституції України, відповідно до якої не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку [4].

Наслідком цієї роботи стало закріплення у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) [5] не тільки такої засади, як недоторканність житла чи іншого володіння особи (п. 6 ч. 1 ст. 7 та ст. 13 КПК України), а й сукупності процесуальних норм, які врегульовують процедурні питання застосування зазначеного права учасниками кримінального провадження.

Значимо, що, незважаючи на закріплення засади недоторканності житла чи іншого володіння особи у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року (далі – КПК України 1960 р.) [6] (ст. 14 [1]), механізм забезпечення відповідного права людини був недостатньо врегульований. Такий стан речей був пов'язаний, насамперед, як з неналежним закріпленням та функціонуванням судового контролю у кримінальному провадженні, так і з правовою невизначеністю поняття «житло чи інше воло-

діння особи». Так, В. Т. Маляренко, аналізуючи нормативне закріплення засади недоторканності житла чи іншого володіння особи, вказав, що конституційна норма і наведена норма КПК України 1960 р. дещо відрізняються від формули, передбаченої ч. 2 ст. 8 Європейської конвенції з прав людини. Зокрема, в ній зазначено, що «держава не може втручатися у здійснення цього права (тобто права на повагу в даному випадку до житла людини) інакше, ніж згідно із законом та у випадках, необхідних в демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням і злочинам, для захисту здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших людей». При порівнянні наведених норм і ми побачимо, що Європейська конвенція передбачає значно ширші можливості для обмеження права особи на недоторканність житла, ніж в національному законодавстві. Не йде в ній мова і про інше володіння особи. У всякому разі можна прогнозувати, що в боротьбі зі злочинністю це буде серйозною перепорою. Оскільки Конвенція ратифікована Україною і стала частиною національного законодавства, її неспівпадання з Конституцією України і КПК України 1960 р. створює відповідну проблему в судочинстві. Суди вимушено зобов'язані при певних обставинах застосовувати Конвенцію як акт прямої дії [7, с. 3].

Додамо, що КПК України 1960 р. недостатньою мірою врегулював недоторканності житла чи іншого володіння особи. Такий стан речей пояснювався недостатнім впровадження інституту судового контролю у кримінальному провадженні. Зокрема, до механізму забезпечення прав людини на недоторканність житла чи іншого володіння під час провадження досудового розслідування можна віднести наступні вимоги: 1) обшук проводиться за вмотивованою постановою слідчого з санкції прокурора чи його заступника, за винятком житла чи іншого володіння особи (ч. 3 ст. 177 КПК України 1960 р.); 2) у невідкладних випадках обшук, за винятком житла чи іншого володіння особи, може бути проведений без санкції прокурора, але з наступним повідомленням прокурора в добовий строк про проведений обшук та його результати (ч. 4 ст. 177 КПК України 1960 р.); 3) обшук житла чи іншого володіння особи, за винятком невідкладних випадків, проводиться лише за вмотивованою постановою судді (ч. 5 ст. 177 КПК України 1960 р.); 4) у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, обшук житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді (ч. 6 ст. 177 КПК України 1960 р.); 5) огляд житла чи іншого володіння особи проводиться лише за вмотивованою постановою судді (ч. 4 ст. 290 КПК України 1960 р.); 6) у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також за письмовою згодою володільця огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді (ч. 5 ст. 290 КПК України 1960 р.); 7) для проведення у невідкладних випадках огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи, який здійснюється за її заявою або повідомленням про вчинений щодо неї злочин, а так само у разі відсутності цієї особи або неможливості отримати від неї згоду

на проведення невідкладного огляду місця події, рішення суду не потребується (ч. 6 ст. 290 КПК України 1960 р.); 8) після проведення огляду у невідкладних випадках та огляду місця події слідчий в протоколі огляду обов'язково зазначає причини, що обумовили проведення огляду без постанови судді, та протягом доби з моменту проведення цієї дії повідомляє про здійснений огляд житла чи іншого володіння особи та його наслідки прокурора, який здійснює нагляд за досудовим слідством (ч. 7 ст. 290 КПК України 1960 р.).

При цьому КПК України 1960 р. взагалі не надавав визначення категорії «житло чи інше володіння особи» та допускав проведення відтворення обстановки і обставин події (ст. 194 КПК України 1960 р.) у житлі чи іншому володінні особи без будь-якого рішення суду чи прокурора, що здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування.

Відмітимо, що значний внесок у забезпечення прав людини на недоторканність житла чи іншого володіння під час провадження досудового розслідування у сучасному кримінальному провадженні України було зроблено під час тлумачення проблемних категорій Верховним Судом України у п. 11 постанови від 28 березня 2008 року № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства». Так, під житлом треба розуміти: 1) особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які, хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, але є складовою будинку; 2) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується для постійного або тимчасового проживання (будинок, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо); 3) будь-яке інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо). Згідно з вимогами ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» судам необхідно враховувати, що відповідно до практики Європейського суду з прав людини поняття «житло» у п. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.) охоплює не лише житло фізичних осіб. Воно може поширюватися на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філії та інші приміщення. Як «інше володіння» слід розуміти такі об'єкти (природного походження та штучно створені), які за своїми властивостями дають змогу туди проникнути і зберегти або приховати певні предмети (речі, цінності). Ними можуть бути, зокрема, земельна ділянка, сарай, гараж, інші господарські будівлі та інші будівлі побутового, виробничого та іншого призначення, камера сховища вокзалу (аеропорту), індивідуальний банківський сейф, автомобіль тощо [8].

Дійсно, практика Європейського суду з прав людини стала визначальним фактором не тільки для правильного розуміння категорії «житло чи інше володіння особи»,

а й для максимального забезпечення зазначеного права засобами прокурорського нагляду та судового контролю. Більш того, Європейський суд з прав людини, розглядаючи питання втручання у право людини на недоторканність житла, у справі «Круслен проти Франції» [9] вказує, що відповідний закон може створювати деякі обмеження для особи. Формула «передбачено законом» в сенсі ст. 8 п. 2 Конвенції про захист прав людини та основних свобод вимагає, по-перше, щоб аналізовані дії влади мали підстави у внутрішньому законодавстві. Одночасно дане положення має на увазі і якість конкретного закону. Вона вимагає, щоб закон був доступний для зацікавленої особи, яке могло б передбачати наслідки його застосування щодо себе, а також щоб закон не суперечив принципу верховенства права. При цьому у справі «Функе проти Франції» [10] Європейський суд з прав людини вказав, що стосується «якості» внутрішніх правових норм у світлі Конвенції, то воно залежить від точності, з якою законодавство і судова практика визначають обсяг і умови здійснення владних повноважень, виключаючи небезпеку сваволі. До того ж, ст. 8 Конвенції не вимагає попереднього судового дозволу на проведення обшуків вдома і вилучень.

Чинний КПК України надзвичайно жорстко підійшов до механізму забезпечення права на недоторканність житла чи іншого володіння. Основою такого забезпечення слід вбачати у створенні потужного інституту судового контролю. Аналіз норм КПК України дає підстави вважати, що місце та роль прокурорського нагляду та судового контролю у механізмі забезпечення прав людини на недоторканність житла чи іншого володіння під час провадження досудового розслідування полягає у наступному: 1) обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 234 КПК України); 2) звертатися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку має право слідчий за погодженням з прокурором або прокурор (ч. 3 ст. 234 КПК України); 3) клопотання про проведення обшуку повинно містити відомості про речі, документи або осіб, яких планується відшукати (п. 7 ч. 3 ст. 234 КПК України); 4) слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді (ч. 3 ст. 233 КПК України); 5) огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237 КПК України); 6) слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора (ч. 5 ст. 240 КПК України); 7) обстеження шляхом таємного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи з метою виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування; виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; виявлення

та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину; виявлення осіб, які розшукуються; встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи проводиться на підставі ухвали слідчого судді (ч. 4 ст. 267 КПК України).

Більш того, КПК України надав визначення категорії «житло чи інше володіння особи». Так, під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи.

Враховуючи викладене, слід відмітити, що сучасний судовий контроль у механізмі забезпечення прав людини на недоторканність житла чи іншого володіння під час провадження досудового розслідування, як і КПК України в цілому, побудований виключно на найбільш прогресивних положеннях, визначених міжнародним співтовариством, а тому є надзвичайно потужним інструментом у забезпеченні такої засади кримінального провадження, як недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Література:

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai/№.cgi?№reg=995_004.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/mai/№.cgi?№reg=995_043.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law2/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-05>.
7. Маляренко В.Т. Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства / В.Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 9. – С. 2-13.
8. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 року № 2. – [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08>.
9. Круслен проти Франції: Рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 11801/85) від 24 квітня 1990 р. : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-57626?TID=zkqphgkmc>.
10. Функе проти Франції: Рішення Європейського суду з прав людини (Заява № 10828/84) від 22 лютого 1993 р. : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-62366?TID=zkqphgkmc>.

Заболотный И. И. Прокурорский надзор и судебный контроль в механизме обеспечения права на неприкосновенность жилища или иного владения лица

Аннотация. Статья посвящена исследованию прокурорского надзора и судебного контроля в механизме обеспечения прав человека на неприкосновенность жилища или иного владения лица. Проанализирован ряд решений Европейского суда по правам человека относительно цели и значения судебного контроля в механизме обеспечения прав человека на неприкосновенность жилища или иного владения лица. Сделан вывод о том, что одним из главных инструментов в механизме обеспечения этого права является судебный контроль.

Ключевые слова: прокурорский надзор, судебный контроль, права человека, право на неприкосновенность жилища или иного владения лица, следственные действия, практика Европейского суда по правам человека.

Zabolotnyi I. The prosecutor's supervision and judicial monitoring mechanism to ensure the right to inviolability of the home or other property

Summary. The article is sanctified to research of public prosecutions and judicial control in the mechanism of providing of human rights on inviolability of accommodation or other possession. Analyzed a number of decisions of the European court is analyzed on human rights in relation to an aim and value of judicial control in the mechanism of providing of human rights on inviolability of accommodation or other possession. A conclusion is done that one of the main tools in the mechanism of this law is to ensure judicial review.

Key words: procurator, judicial review, human rights, the right to personal integrity at home or other property, the investigative procedures of the European Court of Human Rights.